

Tank & I

Monique Leijgraaf

TANK, OR THE RANDOMNESS OF BIRTH
TANK, OF DE TOEVALLIGHEID VAN GEBOORTE

AN ESSAY / EEN ESSAY

MONIQUE LEIJGRAAF

COS PUBLISHING HOUSE / UITGEVERIJ COS

DRAWING FROM 'TANK'

Edward and Nancy Reddin Kienholz

1989

‘Today, I found the cover of your book!’ With a big smile and twinkling eyes Hans greeted me in a crowded pub in Dublin. It was August 2016. While I attended an educational research conference held in University College Dublin, Hans had been exploring the city and its museums all day. One of his explorations led him to Dublin City Gallery The Hugh Lane that houses an impressive collection of contemporary art. In one of the rooms close to Francis Bacon’s studio, his attention was drawn to the work of art he wanted to become the cover of my book: *Drawing from ‘Tank’* (1989) by Edward and Nancy Reddin Kienholz. Although I wasn’t aware of the book I was supposed to be writing, the work of art instantly intrigued me. Now that I turn 50, it’s probably time to write the book...

Drawing from ‘Tank’ is one of the related accompanying three-dimensional tableaux for the life size walk-in carousel named *The Merry-Go-World Or Begat By Chance And The Wonder Horse Trigger*, originally exhibited in 1992 at the Gallery L.A. Louver in Venice, California. In 1996, the carousel was exhibited at Dublin City Gallery The Huge Lane. In an extended letter to Peter Goulds, the director of L.A. Louver Gallery, Edward Kienholz reports that the completion of *The Hoerengracht* enabled Nancy and him to start building *The Merry-Go-World*. “The thrust of the piece was to be the random accident of birth, the mystery involved and the importance of all life” (Kienholz, 1992, p. 4) The carousel is about life’s lottery and the unequal distribution of the world’s wealth. Spinning a wheel of fortune on the outside of the carousel, the viewer gains access to one of the eight possible life scenarios presented inside the carousel: “as you entered the darkened interior of the work, one light would illuminate your ‘chance of birth’” (*id.*).

Drawing from ‘Tank’ relates to one of those scenarios, telling the story of a young black girl in Houston called Tank. Tank lives with her family in a so-called shotgun house. This nickname ‘shotgun house’ is used for a house whose front door lines up with the back door so that if all the doors are opened, a shotgun blast fired into the house from the front doorway would fly cleanly to the other end and out at the back. What

‘Ik heb vandaag het omslag voor je boek gevonden!’ Met een grijns en pretogen begroette Hans me in een volle kroeg in Dublin. Het was augustus 2016. Terwijl ik deelnam aan een *educational research conference* aan het University College Dublin, struinde Hans heel de stad en haar musea af. Een van die tochten had hem in Dublin City Gallery The Hugh Lane gebracht: een museum met een schat aan contemporaine kunst. Het was daar dat hij in een van de zalen vlakbij de studio van Francis Bacon het kunstwerk ontdekte dat het omslag voor mijn boek moest worden: *Drawing from ‘Tank’* (1989) van Edward en Nancy Reddin Kienholz. Hoewel ik me absoluut niet bewust was van het boek dat ik kennelijk aan het schrijven was, intrigeerde het kunstwerk me onmiddellijk. Nu ik 50 word, is het misschien tijd dat boek te schrijven...

Drawing from ‘Tank’ is een van de driedimensionale tableaux die de reusachtige carrousel genaamd *The Merry-Go-World Or Begat By Chance And The Wonder Horse Trigger* vergezelden (oorspronkelijk tentoongesteld in Gallery L.A. Lover in Venice Californië in 1992, en daarna in 1996 in Dublin City Gallery The Huge Lane). In een uitvoerige brief aan de Californische galeriehouder Peter Goulds schrijft Edward Kienholz dat Nancy en hij dankzij de voltooiing van *The Hoerengracht* konden beginnen met het bouwen van *The Merry-Go-World*. “De strekking van het stuk moest de toevalligheid van de geboorte zijn, de geheimzinnigheid die daar omheen hangt en de waarde van al het leven” (Kienholz, 1992, p. 4 - vertaling ML). Bij de carrousel draait het om het-leven-als-loterij en de ongelijke verdeling van rijkdom in de wereld. Door aan het rad van fortuin te draaien dat zich buiten de carrousel bevindt, krijgt de kijker toegang tot een van de acht mogelijke levensscenario’s die in de carrousel zichtbaar zijn gemaakt: “wanneer je de donkere binnenkant van het werk betrad, zou één licht jouw ‘kans bij geboorte’ belichten” (*id.*).

Drawing from ‘Tank’ hoort bij een van deze scenario’s en vertelt het verhaal van een jong, zwart meisje uit Houston dat Tank heet. Tank woont met haar familie in een zogenoemd *shotgun* huis. Deze bijnaam ‘*shotgun* huis’ wordt gebruikt voor huizen waarvan de voordeur in een lijn staat met de achterdeur, zodat bij geopende deuren een kogel vrijelijk naar

a contrast, by the way, to the Dutch nickname for a similar type of housing, literally translated as ‘sun-through-housing’: houses with a living room located from the front to the back of the house, so the living room will be filled with sunlight all day. Whereas the sun can shine through the Dutch houses, a bullet could go through Tank’s house.

In his brief description of their meeting with Tank and her family, Kienholz tells about the poverty the family had to live in:

“Not only could we look straight through Tank’s house, there wasn’t much to see when inside. A couple of chairs, a bed without sheets and blankets, a sagging curtain. No food in the cupboards but plenty of junk food wrappers and cartons” (Kienholz, 1992, pp. 13-14).

The mini wheel of fortune in *Drawing for ‘Tank’* promises a variety of potential outcomes for the girl, from ‘career’ and ‘success’ to ‘welfare’ and ‘dropout’. Both *Drawing from ‘Tank’* and *The Merry-Go-World* are a reminder that the relative wealth in the Western world is not the universal standard (cf. Hopps, 1997).

de andere kant kan vliegen om via de achterdeur het huis te verlaten. Wat een schril contrast trouwens met de Nederlandse doorzonwoning: huizen waarbij de woonkamer over de gehele diepte van de woning doorloopt zodat de zon door de hele woonkamer kan schijnen. Waar de zon door de Nederlandse woningen kan stralen, kan een kogel vrijelijk door het huis van Tank razen.

In zijn korte beschrijving van hun ontmoeting met Tank en haar familie, verhaalt Kienholz van de armoede waarin de familie leven moet:

“Niet alleen konden we dwars door Tanks huis kijken, ook was er binnen weinig te zien. Een paar stoelen, een bed zonder lakens en dekens, een doorhangend gordijn. Geen eten te vinden in de kastjes, maar wel meer dan voldoende wikkels en bakjes van junk food” (Kienholz, 1992, pp. 13-14 - vertaling ML).

Het mini rad van fortuin belooft Tank een breed palet aan mogelijke wendingen die haar leven kan nemen: van ‘carrière’ en ‘succes’ tot ‘bijstand’ en ‘dropout’. Zowel *Drawing from ‘Tank’* als *The Merry-Go-World* herinneren eraan dat de betrekkelijke welvaart van de Westerse wereld niet de universele norm is (cf. Hopps, 1997).

Family picture
Me, 2 years after being born in 1967

Familiefoto van mij,
twee jaar nadat ik geboren was in 1967

Gordon Parks (2012)
A HARLEM FAMILY 1967

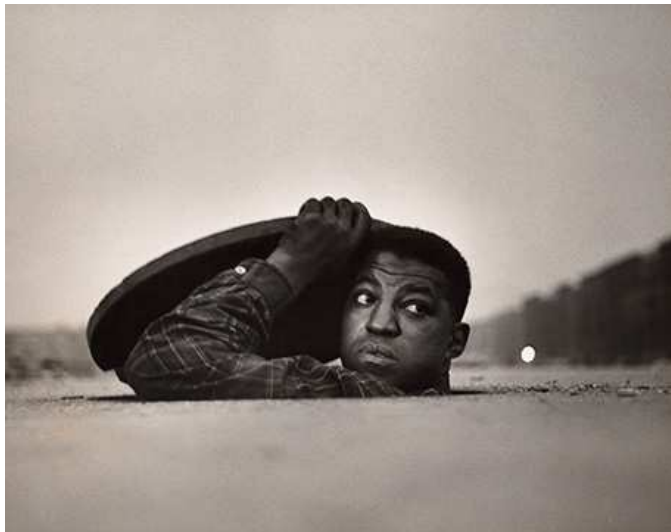
Parks' picture of the Harlem family in 1967 and my own family picture taken just two years later, illustrate the randomness of birth and the unequal distribution of the world's wealth. As far as I know, nobody is able to influence the place, time, circumstances and family he or she is born into. It's up to a real wheel of fortune whether you're born a white girl from a reasonable wealthy family in a prosperous place in peace, or a black boy from a poor family in a segregated city filled with violence, hate and burnings. Although both born in the so-called Western world during the 1960s, the life and the story of the three year old boy, whose name is Richard, can hardly be compared to my own life story. Whereas Tank was portrayed (in pictures and words) by Kienholz as a very happy and complete little girl who seemed OK despite the circumstances she had to live in, Parks' portrayal of Richard and his family is far from happy and OK. Richard's dad had just lost his part-time job at the railroad. "The black man gets the walking papers first. And he's the last to be called back. The white man does all the hirin' and firin'. Not much to do about it'" (Parks, 2012, p. 95). The building the family lives in is old and cold, the plaster's falling down, and the place is crawling with roaches and rats. There are ten mouths to feed, but there isn't even enough food in the icebox to fill the baby's stomach. The older kids hungrily share one apple or a glass of milk. Richard's mom appears to be a strong woman in the early part of the day. "As the day wears on, she seems to age with it. By nightfall she has crumpled into herself. 'All this needing and wanting is about to drive me crazy,' she said to me one evening" (Parks, 2012, p. 98).

With his contribution to this special section on race and poverty of Life magazine (published March 8, 1968), Parks gave voice to the people who manage to live in the ghetto of Harlem, where he himself had lived in the 1940s. Not because of some kind of neutral academic interest, but because he got fed up with questions like 'Why are those people rioting?'. He wanted to show why, by making people aware of what it means to live your life in a ghetto. In the opening lines of this photo-essay, he directly addresses his readers outside the ghetto:

Parks' foto van een familie in Harlem in 1967 en mijn eigen familiefoto die net twee jaar later genomen is, illustreren de toevaligheid van de geboorte en de ongelijke verdeling van rijkdom in de wereld. Voor zover ik weet heeft niemand invloed op de plaats, tijd, omstandigheden en familie waarin hij of zij geboren wordt. Een rad van fortuin bepaalt of je geboren wordt als een wit meisje in een relatief rijke familie in een welvarend land in vrede, of als een zwarte jongen in een gesegregeerde stad in lichterlaaie vol geweld en haat. Hoewel we allebei geboren zijn in de zogenoemde Westerse wereld tijdens de jaren '60, kan het leven en verhaal van de driejarige jongen die Richard heet nauwelijks vergeleken worden met mijn levensverhaal. Waar Tank door Kienholz (in foto's en woorden) geportretteerd werd als een gelukkig meisje met wie het, ondanks de omstandigheden waarin ze leven moest, goed ging, is Parks' portret van Richard en zijn familie alles behalve gelukkig en goed. Richards vader had net zijn tijdelijk baan bij het spoor verloren. "De zwarte man vliegt er als eerste uit. En hij kan als laatste terugkomen. De witte man huurt in en ontslaat. Er is weinig aan te doen" (Parks, 2012, p. 95 - vertaling ML). Het gebouw waar de familie in woont is oud en koud, het plamuur bladdert van de muren, en het krioelt er van de kakkerlakken en ratten. Er moeten dagelijks tien monden gevoed worden, maar de koelkast bevat nauwelijks genoeg eten voor de baby. De oudere kinderen delen hongerig één appel of een glas melk. Richards moeder komt aan het begin van de dag over als een sterke vrouw. "Door de dag heen zie je haar ouder worden. Bij het vallen van de nacht is ze ineengestort. 'Ik word er gek van wat iedereen nodig heeft en wil,' zei ze me op een avond" (Parks, 2012, p. 98 - vertaling ML).

Met zijn bijdrage aan dit speciale katern over ras en armoede in Life magazine (gepubliceerd op 8 maart 1968) gaf Parks stem aan de mensen die het bestaan te leven in het getto van Harlem, waar Parks zelf in de jaren '40 gewoond had. Niet vanuit een neutrale, wetenschappelijke interesse, maar omdat hij het zat werd dat mensen maar vragen bleven stellen als 'Waarom rellen deze mensen?'. Hij wilde laten zien waarom, door mensen ervan te doordringen wat het betekent

"I too am America. America is me. It gave me the only life I know—so I must share in its survival. Look at me. Listen to me. Try to understand my struggle against your racism. There is yet a chance for us to live in peace beneath these restless skies" (Parks, 2012, p. 94).

Gordon Parks and Ralph Ellison (2016)
INVISIBLE MAN

om in een getto te leven. In de openingszinnen van zijn foto-essay richt hij zich rechtstreeks tot de lezers buiten het getto:

"Ik ben ook Amerika. Amerika is mij. Het gaf mij het enige leven dat ik ken—en daarom moet ik delen in zijn voortbestaan. Kijk naar me. Luister naar me. Probeer mijn gevecht tegen jullie racisme te begrijpen. Er is namelijk een kans voor ons om in vrede te leven onder deze rusteloze hemel" (Parks, 2012, p. 94 - vertaling ML).

Gordon Parks en Ralph Ellison (2016)
INVISIBLE MAN

INVISIBLE MAN

Fifteen years earlier, Parks worked together with his friend Ralph Ellison, producing for Life magazine *A Man Becomes Invisible*, which illustrated scenes from Ellison's *Invisible Man*. To me, this novel about a black American man who's invisible because people *refuse* to see him, is one of those highly addictive novels: once started, it's very hard for me to stop reading. Let me share with you the opening lines of the Prologue:

"I am an invisible man. No, I am not a spook like those who haunted Edgar Allan Poe; nor am I one of your Hollywood-movie ectoplasms. I am a man of substance, of flesh and bone, fiber and liquids — and I might even be said to possess a mind. I am invisible, understand, simply because people refuse to see me. Like the bodiless heads you see sometimes in circus sideshows, it is as though I have been surrounded by mirrors of hard, distorting glass. When they approach me they see only my surroundings, themselves, or figments of their imagination — indeed, everything and anything except me.

Nor is my invisibility exactly a matter of a bio-chemical accident to my epidermis. That invisibility to which I refer occurs because of a peculiar disposition of the eyes of those with whom I come in contact. A matter of the construction of their *inner* eyes, those eyes with which they look through their physical eyes upon reality. I am not complaining, nor am I protesting either. It is sometimes advantageous to be unseen, although it is most often rather wearing on the nerves. Then too, you're constantly being bumped against by those of poor vision. Or again, you often doubt if you really exist. You wonder whether you aren't simply a phantom in other people's minds. Say, a figure in a nightmare which the sleeper tries with all his strength to destroy. It's when you feel like this that, out of resentment, you begin to bump people back. And, let me confess, you feel that way most of the time. You ache with the need to convince yourself that you do exist in the real world, that you're a part of all the sound and anguish, and

ONZICHTBARE MAN

Vijftien jaar eerder werkte Parks samen met zijn vriend Ralph Ellison voor Life magazine aan *A Man Becomes Invisible*, waarin scenes van Ellisons *Invisible Man* geïllustreerd werden. Voor mij is deze roman over een zwarte Amerikaan die onzichtbaar is omdat mensen hem niet *willen* zien, een van de zeer verslavende boeken: wanneer ik er aan begin kan ik nauwelijks stoppen met lezen. Graag deel ik de openingszinnen van de proloog van het boek:

"Ik ben onzichtbaar. Nee, ik ben geen spook van het soort waardoor Edgar Allan Poe werd geplaagd, of zo'n ectoplas-tisch wezen dat je in Hollywoodfilms kunt zien. Ik ben een stoffelijke mens, van vlees en been, vezels en sappen — je zou zelfs kunnen zeggen dat ik een brein bezit. Ik ben onzichtbaar, moet u weten, omdat mensen me niet *willen* zien. Net als die hoofden zonder lichaam die ze soms op de kermis vertonen, ben ik als het ware omringd door spiegels van hard, vertekenend glas. Wie mij nadert ziet alleen mijn omgeving, zichzelf of het product van zijn eigen verbeelding — wat dan ook, behalve mij.

Mijn onzichtbaarheid is al evenmin een biochemische eigenaardigheid van mijn opperhuid. De onzichtbaarheid waarover ik het heb berust op een merkwaardige oogafwij-king bij degenen met wie ik in aanraking kom. Het is iets in de bouw van hun *innerlijke* ogen, de ogen waarmee ze via hun lichamelijke ogen de werkelijkheid zien. Ik beklag me niet en protesteren doe ik evenmin. Het heeft soms zijn voordelen om niet gezien te worden, al is het meestal nogal zenuwslopend. Slechtienden, bijvoorbeeld, botsen voortdurend tegen je op. En vaak ga je eraan twijfelen of je wel echt bestaat. Dan ben je bang dat je niet meer bent dan andermans hersenschim. Zoiets als een verschijning in iemands nachtmerrie, die hij met alle macht probeert te vermorzelen. Als je je zo voelt begin je in je woede terug te botsen. En eerlijk gezegd, zo voel je je meestal. Je wilt wanhopig graag geloven dat je echt bestaat, dat je deel uitmaakt van al die herrie en die pijn, en je maait met je vuisten, je vloekt en tiert om maar te worden opgemerkt

you strike out with your fists, you curse and you swear to make them recognize you. And, alas, it's seldom successful" (Ellison, 1982, p. 3).

The invisibility of this man and so many other people in this world is not an inevitable fact-of-life but a social construction ('people refuse to see me') that has resulted in systemic privilege and suppression:

"In the late seventeenth century, wealthy, land-owning, Christian men who invaded this land [present-day USA - ML] created the category of 'race' based on superficial differences in skin tone and hair texture for the purpose of exploitation and permanent domination. These men created social systems and institutions (e.g., laws, rules, practices, value systems) to reify 'racial' difference and continually empower some and disempower others on the basis of this constructed 'difference'. Hence 'race' is a social rather than a biological reality" (Amico, 2017, p. 6).

In his letter to his son, Ta-Nehisi Coates refers to race as the child of racism, not the father. And he continues:

"Difference in hue and hair is old. But the belief in the pre-eminence of hue and hair, the notion that these factors can correctly organize a society and that they signify deeper attributes, which are indelible—this is the new idea at the heart of these new people who have been brought up hopelessly, tragically, deceitfully, to believe that they are white" (Coates, 2015a, p. 7).

Besides, the idea of race as a social construction shouldn't be mixed up with any kind of denial of the actual existence of unjust, racist realities many people have to face. Social constructions do have the power to create harsh and unfair realities; realities that have to be fought (Nzume, 2017).

En dat lukt helaas maar zelden" (Ellison, 2017, p. 7).

De onzichtbaarheid van deze man en van zo veel andere mensen in de wereld is geen onoverkoombaar feit, maar een sociale constructie ('mensen willen me niet zien') die is uitgemond in systemische bevoorrechting en onderdrukking:

"De rijke, land-bezittende Christelijke mannen die in de late 17^e eeuw dit land [de huidige USA - ML] binnenvielen, creëerden de categorie 'ras' waarbij ze zich baseerden op oppervlakkige verschillen in huidskleur en haar en waarmee ze uitbuiting en permanente overheersing beoogden. Deze mannen schiepen sociale systemen en instituties (zoals wetten, regels, praktijken, waarde-systemen) teneinde 'raciale' verschillen te bevestigen en sommigen macht te geven en anderen macht te ontnemen op basis van geconstrueerde 'verschillen'. Om die reden is 'ras' een sociale en niet zozeer een biologische realiteit" (Amico, 2017, p. 6 - vertaling ML).

In zijn brief aan zijn zoon noemt Ta-Nehisi Coates ras het kind van racisme en niet de vader. Hij vervolgt:

"Verschillen in huid- en haarkleur zijn van alle tijden. Maar het idee dat huid en haar onderscheidende factoren zijn op grond waarvan een maatschappij kan worden georganiseerd, en dat ze voor dieper liggende, onuitwisbare kenmerken staan: dat is het nieuwe geloof van deze nieuwe mensen, die op een hopeloze, tragische, bedrieglijke manier zijn grootgebracht met het idee dat ze wit zijn" (Coates, 2015b, p. 13)

Overigens moet het idee van ras als sociale constructie niet verward worden met ook maar enige ontkenning van het daadwerkelijk bestaan van onrechtvaardige, racistische praktijken waar veel mensen onder te lijden hebben. Sociale constructies hebben de macht harde en onrechtvaardige realiteiten te creëren; realiteiten die bevochten moeten worden (Nzume, 2017).

INVISIBILITY EXPECTED

Whereas I tried to illustrate the randomness of birth and the unequal distribution of the world's wealth with just snippets of American life stories of Tank, Richard and the invisible man, I would like to turn to a Dutch story which is the story of Semmier Kariem, who fled his mother country Iraq. After seven years of hunger, fear and being and feeling lost, he arrived in Amsterdam.

"I landed at Schiphol Airport at nine a.m. on the eleventh of February. Or at eleven a.m. on the ninth of February, I can't remember the exact date anymore. I do know that it was 1998" (Galidi Al, 2016, p. 9 - translation Jonathan Reeder).

He asked for asylum, not knowing by then that he would spend the next nine years waiting for it in a centre for asylum seekers (AZC). A lot of his stories about his life in this centre for asylum seekers contain angry and biased reactions from locals towards the asylum seekers. A nice walk on a lovely spring morning can all of the sudden turn into a serious quarrel.

"Incidents like these made me and many other asylum seekers prefer the world inside the AZC above the outside world. That's why you can find hundreds of asylum seekers in the building or in its yard on a sunny day. You may wonder why they don't leave the centre, take a walk, visit the playground, go to the city centre, to the beach? What are they: chickens in a chicken run? Well, the thing is, if an asylum seeker gets involved in whatever problem outside the AZC, he'll be the one to be blamed. Always. Regardless the kind of problem and who started it. An asylum seeker always has to assimilate fully into the outside world; he is expected to be obedient and subordinate, or preferably: invisible" (Galidi Al, 2016, p. 171 - translation ML).

ONZICHTBAARHEID VERWACHT

Waar ik de toevalligheid van de geboorte en de ongelijke verdeling van rijkdom in de wereld trachtte te illustreren aan de hand van flarden uit Amerikaanse levensverhalen van Tank, Richard en de onzichtbare man, vertel ik nu graag iets van het Nederlandse verhaal van Semmier Kariem die zijn moederland Irak ontvlucht is. Na zeven jaar van honger, angst en verdwaasdheid, kwam hij aan in Amsterdam.

"Om negen uur 's ochtends op elf februari landde ik op Schiphol. Of om elf uur op negen februari, de datum herinner ik me niet precies. Ik weet nog wel dat het 1998 was" (Galidi Al, 2016, p. 9).

Hij vroeg asiel aan, niet wetend dat hij de volgende negen jaar kwijt zou zijn aan het wachten op asiel in een AZC. Veel van zijn verhalen over zijn leven in het AZC bevatten boze en bevooroordeelde reacties van lokale bewoners op de asielzoekers. Een mooie wandeling op een prachtige lente ochtend kan van het ene op het andere moment veranderen in een serieuze ruzie.

"Dergelijke voorvallen lieten mij en veel asielzoekers de wereld binnen het AZC prefereren boven de wereld erbuiten. Daarom kon je op een zonnige dag honderden asielzoekers in het gebouw zien of op het plein. Je zal jezelf afvragen waarom ze niet naar buiten gaan, een rondje wandelen, naar de speeltuin lopen, naar het centrum van de stad, naar het strand? Ze zijn toch geen kippen in een kippenhok? Bij elk probleem buiten het AZC waar de asielzoeker bij betrokken is, is hij de schuldige. Altijd. Ongeacht het soort probleem of wie het begon. Altijd moet de asielzoeker zich aanpassen aan de buitenwereld, gehoorzaam zijn en onderdanig, of nog liever, onzichtbaar" (Galidi Al, 2016, p. 171).

WHITE PRIVILEGE

What if both Semmier and I took a nice walk in the same Dutch woods where I had been photographed in 1969, would we have a similar experience? In a way, yes. We both would have enjoyed the smell of the trees, the singing of the birds, and the warmth of the sun. But at the same time, no. As a white person in the Western world there are so many things I don't have to think about. If another walker in the woods reacted anxious and nervous seeing me, I wouldn't have to see this reaction as a reflection on my race. If I had a nice meal in a restaurant after this walk in the woods and paid by credit card, I wouldn't have to worry that my skin colour counted against the appearance that I'm financially reliable.

Participating in a research interview, an African American professor at a leading university tells about this white privilege – as the invisible package of unearned assets white people can count on cashing in each day (cf. McIntosh, 1988) – and black disadvantage:

“[B]eing black in America is that you have to spend so much time thinking about stuff that most white people just don't even have to think about. I worry when I get pulled over by a cop. I worry because the person that I live with is a black male, and I have a teen-aged son. (...) I worry when I walk into a store, that someone's going to think I'm in there shoplifting. And I have to worry about that because I'm not free to ignore it. And so, that thing that's supposed to be guaranteed to all Americans, the freedom to just be yourself is a fallacious idea. And I get very resentful that I have to think about things that a lot of people, even my very close white friends whose politics are similar to mine, simply don't have to worry about” (Feagin, 2017, p. xii).”

Non-white people all over the world have to waste a lot of time and energy in dealing with daily violation of their human rights, causing intense “stress and pain during what should be normal travel through society's spaces” (Feagin, 2017, p. xiii); something few whites ever have to face.

WIT PRIVILEGE

Stel je voor dat Semmier en ik een fijne wandeling hadden gemaakt in hetzelfde Nederlandse bos waar ik in 1969 gefotografeerd was, hadden we dan een vergelijkbare ervaring gehad? Op zich: ja. We hadden allebei genoten van de geur van de bomen, het zingen van de vogels en de warmte van de zon. Maar tegelijkertijd: nee. Er zijn zoveel dingen waar ik als wit persoon in de Westerse wereld niet aan hoeft te denken. Als een andere wandelaar in het bos zenuwachtig of bang op mij had gereageerd, had ik dit nooit als reactie op mijn ras hoeven zien. En als ik na het wandelen lekker was gaan eten en betaald had met een credit card, had ik niet bang hoeven zijn dat de kleur van mijn huid had afgestraald op mijn financiële draagkracht.

Een binnen een onderzoek geïnterviewde Afro-Amerikaanse professor aan een vooraanstaande universiteit vertelt van dit wit privilege – het onzichtbare pakketje onverdiende voordelen waar witte mensen dagelijks op kunnen rekenen (vgl. McIntosh, 1988) – en zwarte benadeling:

“[Z]wart zijn in Amerika betekent dat je over zo veel dingen moet nadenken waar witte mensen eenvoudigweg nooit over hoeven nadenken. Ik ben bezorgd wanneer een agent me aanhoudt. Ik ben bezorgd omdat de persoon met wie ik leef een zwarte man is, en omdat ik een tienerzoon heb. (...) Ik ben bezorgd wanneer ik een winkel inloop, dat iemand denkt dat ik kom stelen. En ik moet bezorgd zijn omdat ik het me niet kan permitteren het te negeren. En dat betekent dat de vrijheid om jezelf te zijn die voor alle Amerikanen gegarandeerd zou moeten zijn, een wassen neus is. Het maakt me kwaad dat ik aan dingen moet denken waar veel mensen, zelfs mij goede witte vrienden met dezelfde politieke opvattingen, eenvoudigweg niet over hoeven in te zitten” (Feagin, 2017, p. xii - vertaling ML).

Niet-witte mensen over heel de wereld moeten veel tijd en energie verspillen aan de dagelijkse schending van hun men-

Comparing white privilege and male privilege, Peggy McIntosh comes to see that white privilege is a relational concept:

“As a white person, I realized I had been taught about racism as something that puts others at a disadvantage, but had been taught not to see one of its corollary aspects, white privilege, which puts me at an advantage” (McIntosh, 1988, p. 1).

She lists forty-six advantages she enjoys as a white person, such as the advantage to arrange to be mostly in the company of people of her own race if she wishes (#1); that in stories about national heritage or ‘civilization’ people of her colour made it what it is (#7); that her children will be given curricular materials that testify to the existence of their race (#8); that she doesn’t have to educate their children to be aware of systemic racism for their own daily physical protection (#15); that she’s never asked to speak for all the people of her racial group (#21); that she can choose bandages in ‘flesh’ colour and have them match her skin (#46).

Although the phrasing of the advantages (in the singular form of the first person) might suggest the opposite, white privilege attaches itself not to individuals but to groups. Because of that, I may be privileged (because of the family and racial group I was born into) without feeling privileged. If I were a queen,

“I would be privileged and feel privileged for who I was. But the kind of privilege we are talking about is not like that. And the same holds true for disadvantage. Society disvalues certain social categories, and disadvantage attaches to them. Hence, it is possible to be disadvantaged without feeling disadvantaged” (Amico, 2017, p. 6).

This incongruence of being privileged without feeling privileged, derives from what might be called the historical roots of privilege. The advantages of white people have their roots in history. In a discussion about Dutch identity, Jesse Jackson reminded a Dutch politician, who was reluctant to re

senrechten, hetgeen intense “stress en pijn [veroorzaakt] in wat hun normale gang door de samenleving zou moeten zijn” (Feagin, 2017, p. xiii - vertaling ML); iets waar weinig witte mensen last van hebben.

In haar vergelijking van wit privilege en mannelijk privilege, komt Peggy McIntosh tot het inzicht dat privilege een relationeel concept is:

“Als een wit persoon realiseerde ik me dat ik geleerd had dat racisme iets is dat anderen benadeelt, maar de andere kant van de medaille was me nooit geleerd: wit privilege, dat mij bevoordeelt” (McIntosh, 1988, p. 1 - vertaling ML).

Ze somt zesenvestig voordelen op die zij als wit persoon geniet, zoals het voordeel om, mocht ze dat willen, er voor te zorgen dat ze vooral in het gezelschap van mensen van haar eigen ras is (#1); dat in verhalen over nationaal erfgoed of ‘beschaving’ mensen van haar kleur dit alles gerealiseerd hebben (#7); dat haar kinderen op school methodes krijgen waarin blijkt gegeven wordt van het bestaan van hun ras (#8); dat ze haar kinderen ten bate van hun fysieke welzijn niet hoeft te leren alert te zijn op systemisch racisme (#15); dat haar nooit gevraagd wordt voor alle mensen van haar raciale groep te spreken (#21); dat ze ‘vleeskleurig’ verband kan kopen dat overeenkomt met de kleur van haar huid (#46).

Hoewel de formulering van de voordelen (in de eerste persoon enkelvoud) wellicht het tegenovergestelde doet vermoeden, verbindt wit privilege zich niet aan individuen maar aan groepen. Daardoor kan het zijn dat ik bevoorrecht ben (vanwege de familie en raciale groep waarin ik ben geboren) zonder dat ik me bevoorrecht voel. Wanneer ik de koningin was geweest,

“zou ik bevoorrecht zijn geweest en had ik me bevoorrecht gevoeld om wie ik was. Maar het type privilege waar we het hier over hebben werkt niet zo. Dat geldt ook voor benadeeld zijn en je benadeeld voelen. De samenleving kent bepaalde sociale categorieën minder of geen waarde toe,

late slavery to the Dutch identity ('I was not a slave trader...'), of our historical heritage:

"History did not start when you were born. I raise that not to demean anyone, but history is unbroken continuity. So those who were enslaved, inherit poverty. Those who are traders, inherit wealth. (...) That's a fact. We ought to be knowledgeable of that, be aware of that, and affirm it. Not as a negative, but as a part of our growth" (Jackson, Baalen van, Corton, & Vuijsje, 2010).

en die categorieën worden benadeeld. Daarom is het mogelijk om benadeeld te zijn zonder je benadeeld te voelen" (Amico, 2017, p. 6 - vertaling ML) .

Deze incongruentie tussen bevoordeeld zijn zonder je bevoordeeld te voelen, hangt samen met wat de historische wortels van privilege genoemd kunnen worden. Het privilege van witte mensen heeft zijn wortels in de geschiedenis. In een discussie over de Nederlandse identiteit herinnerde Jesse Jackson een Nederlandse politicus, die weigerde de slavernij te verbinden aan de Nederlandse identiteit ('Ik ben nooit een slavenhandelaar geweest...'), fijntjes aan onze historische erfenis:

"De geschiedenis is niet begonnen op dat dag dat jij werd geboren. En ik zeg dat niet om iemand naar beneden te halen, maar geschiedenis is een ononderbroken continuüm. Dat betekent dat degenen die tot slaaf gemaakt waren armoede erven. En dat de handelaren rijkdom erven. (...) Dat is een feit. We moeten dat beseffen en erkennen. Niet als iets negatiefs, maar als een onderdeel van onze ontwikkeling" (Jackson, Baalen van, Corton, & Vuijsje, 2010 - vertaling ML).

CRUEL, WHITE BLIND SPOTS

The privileges white people can count on also have a downside for white people. First of all, we must underline that the ways in which privileged groups may be negatively affected by their own privilege in no way equate the damaging effects of social injustice and oppression on disadvantaged groups. The possible costs of white privilege are definitely not on a par with the experiences of people in oppressed groups. Having said that, we may turn to the disadvantages of being at an advantage. To start with the effect oppression has on the oppressor:

“You cannot lynch me
and keep me in ghettos
without becoming something monstrous yourselves.
And furthermore, you give me a terrifying advantage”
(Baldwin, 2017, p. 103).

Violation of human rights demeans the violators: they become something monstrous themselves. Besides that, it gives the violated and disadvantaged people an advantage. As strange as it may seem, “those who enjoy privileges are epistemically disadvantaged (...) while those who are disadvantaged are epistemically advantaged” (Amico, 2017, p. 89). It’s not the invisible man who suffers from blindness, but it’s the disposition of the inner eyes of the people with whom he comes in contact that creates the invisibility. White blind spots make the privileged ones ignorant of many people, their lives, their stories, their wisdom simply because their privileged position ‘disables’ them to see or be aware of perspectives different from their own.

“You never had to look at me.
I had to look at you.
I know more about you than you know about me.
Not everything that is faced can be changed;
but nothing can be changed until it is faced” (*id.*).

WREDE WITTE BLINDE VLEKKEN

De privileges van witte mensen hebben ook een keerzijde voor witte mensen. Hierbij moet allereerst onderstreept worden dat mogelijk negatieve gevolgen die bevoorrechte groepen ondervinden van hun eigen privilege op geen enkele manier te vergelijken zijn met de verwoestende effecten die sociaal onrecht en onderdrukking hebben op benadeelde groepen. De mogelijke keerzijde van wit privilege is onvergelijkbaar met de ervaringen van mensen in onderdrukte groepen. Toch bestaan er ook nadelen van bevoordeeld zijn. Zo heeft verdrukking een heftig effect op de verdrukker:

“Je kan me niet lynchen
en in getto’s blijven stoppen
zonder zelf monsterlijk te worden.
Bovendien geef je mij een schrikbarend voordeel”
(Baldwin, 2017, p. 103 - vertaling ML).

Met het schenden van mensenrechten verlagen de schenders zichzelf: ze worden zelf monsterlijk. Bovendien geeft het de geschonden mensen een voordeel. Want hoe gek het mag klinken, “degenen die privileges genieten zijn epistemologisch in het nadeel (...) terwijl de benadeelden epistemologisch bevoordeeld zijn” (Amico, 2017, p. 89 - vertaling ML). Niet de onzichtbare man is blind, maar de innerlijke ogen van degenen met wie hij in contact komt creëren de onzichtbaarheid. Witte blinde vlekken maken dat de bevoorrechten geen weet hebben van vele mensen, hun levens, hun verhalen, hun wijsheid, puur en alleen omdat hun bevoorrechte positie ze belemmert andere dan hun eigen perspectieven te zien.

“Je hebt nooit naar me hoeven kijken.
Ik moest naar jou kijken.
Ik weet meer van jou dan jij van mij.
Niet al dat onder ogen gekomen is kan veranderd worden;
Maar niets kan veranderd worden voordat het onder ogen gekomen is” (*id.*).

CHANGE

Baldwin's words not only speak of the wisdom that comes with social disadvantage, but also of the possibility of change. Because of the imbalance in power relations, the first step towards change is an awareness of the systemic inequities in society; a critical self-inquiry by the privileged ones, in which the perspectives of 'others' is included (Arendt, 1978; Leijgraaf, 2016).

"[I]t is entirely up to the American people whether or not they are going to face and deal with and embrace this stranger who they have maligned so long. What white people have to do is try and find out in their own hearts why it was necessary to have a 'nigger' in the first place, because I'm not a nigger, I'm a man. But if you think I'm a nigger, it means you need him. (...) If I'm not the nigger here and you invented him, you the white people invented him, then you've got to find out why. And the future of the country depends on that, whether or not it is able to ask that question" (Baldwin, 2017, pp. 108-109).

This critical self-inquiry by white people is in sharp contrast to the phenomenon of 'the white saviour' who comes to rescue minorities for his or her own sake (Nzume, 2017), or with white organisations, having

"the arrogant attitude (...) to decide what's best for black people, without acknowledging they're a part of the problem as well. This self-congratulating hand, while they are unaware of the things I have to tell my child before he leaves through the front door" (Afriyie, 2017, - translation ML).

VERANDERING

Baldwin spreekt hier niet alleen van de wijsheid die sociale benadeling met zich meebrengt, maar ook van de mogelijkheid tot verandering. Gezien de disbalans in machtsverhoudingen bestaat de eerste stap richting verandering uit bewustwording van systemische ongelijkheden in de samenleving; een kritisch zelfonderzoek door de bevoorrechten waarin perspectieven van 'anderen' opgenomen zijn (Arendt, 1978; Leijgraaf, 2016).

"Het hangt af van het Amerikaanse volk of ze de vreemde die ze zo lang gelasterd hebben al dan niet onder ogen willen komen en omarmen. De witte mensen moeten zichzelf in alle eerlijkheid afvragen waarom ze eigenlijk een 'neger' nodig hebben. Want ik ben geen neger, ik ben een mens. Maar als jij denkt dat ik een neger ben, dan betekent dat dat jij hem nodig hebt. (...) Als ik niet de neger ben hier en jullie hem uitgevonden hebben—jullie, de witte mensen hebben hem uitgevonden—dan moeten jullie proberen te ontdekken waarom. De toekomst van het land hangt er vanaf, of het deze vraag al dan niet kan stellen" (Baldwin, 2017, pp. 108-109 - vertaling ML).

Dit kritisch zelfonderzoek heeft niets te maken met het fenomeen van 'de witte verlosser' die ten eigen faveure minderheden komt redden (Nzume, 2017), of met witte organisaties die

"de arrogante houding [hebben] (...) om te beslissen over het lot van zwarte mensen, zonder enige aandacht voor hun eigen aandeel in het probleem. De zelf-feliciterende hand, terwijl men geen weet heeft van wat ik allemaal tegen mijn kind moet vertellen voordat hij de voordeur mag verlaten" (Afriyie, 2017).

WHAT TO DO?

Despite the randomness of birth and the systemic character of inequity and white privilege, there's not nothing we can do. As long as we live we can't choose to participate in social systems. We are involved in them simply through the fact of being alive. But we can choose *how* to be involved. Do we want to be just part of the problem or do we want to try to be part of the solution? "That's where our power lies, and also our responsibility" (Allan Johnson in: Amico, 2017, p.32). We can make mistakes; we don't have to be perfect; however, we do need a willingness to examine our role and consider how we "can play a role that disrupts rather than reinforces behavior that perpetuates oppression and privilege" (Amico, 2017, p. 88).

For me, as a white privileged woman, this means I constantly try to encounter new horizons, meet other people with their own standpoints and horizons (Gadamer, 2004), try to understand their ideas without necessarily having to agree with them (Appiah, 2006). For knowledge is socially constructed by those in power (Banks, 1993; Apple, 2014), I read books, watch movies, visit meetings and events that make heard the often unheard voices. As a teacher educator, I try to encourage our students' critical attitude towards mainstream knowledge and content knowledge by making heard different perspectives, including the voices of the oppressed (Leijgraaf, 2014a; 2014b). And as an educational researcher, I try to make heard the stories and voices of so-called minority teachers, even if 'they'll never believe us!', as one of those teachers told me.

WAT TE DOEN?

Ondanks de toevalligheid van geboorte en het systemische karakter van ongelijkheid en wit privilege, is het niet zo dat we niets kunnen doen. Zolang we leven kunnen we er niet voor kiezen in sociale systemen te participeren. We draaien daarin mee door het eenvoudige feit dat we leven. Maar we kunnen wel kiezen *hoe* we participeren. Willen we deel van het probleem zijn, of willen we proberen deel van de oplossing te zijn? "Daar ligt onze macht en ook onze verantwoordelijkheid" (Allan Johnson in: Amico, 2017, p.32 - vertaling ML). We zullen fouten maken—niemand is volmaakt—maar we zullen bereid moeten zijn onze rol onder de loep te nemen en na te gaan hoe we "gedrag dat onderdrukking en privilege in stand houdt eerder onderbreken dan ondersteunen" (Amico, 2017, p. 88 - vertaling ML).

Voor mij, als witte bevoorrechte vrouw, betekent dit dat ik steeds probeer nieuwe horizonten op te zoeken, andere mensen met hun standpunten en horizonten wil ontmoeten (Gadamer, 2004), hun ideeën probeer te begrijpen zonder er noodzakelijkerwijs mee in te stemmen (Appiah, 2006). Aangezien kennis sociaal geconstrueerd is door degenen die de macht hebben (Banks, 1993; Apple, 2014), lees ik boeken, zie ik films, bezoek ik bijeenkomsten die de veelal niet-gehoorde stemmen hoorbaar maken. Als lerarenopleider probeer ik de kritische houding van studenten ten opzichte van kennis in het algemeen en schoolse kennis in het bijzonder te stimuleren, door meerdere perspectieven, inclusief de stemmen van de onderdrukten, aan het woord te laten komen (Leijgraaf, 2014a; 2014b). Als *educational researcher* probeer ik de verhalen en stemmen van zogenoemde leraren uit minderheidsgroepen een podium te geven, ook al 'zullen ze ons nooit geloven!', zoals een van deze leraren mij zei.

HEAR WHAT IS BEING SAID

In the wonderful novel *Americanah* (another one of my favourites!), Adichie's main character Ifemelu becomes famous as a blogger on racial. I'd like to end this essay with fragments from one of her posts:

"Dear American Non-Black, if an American Black person is telling you about an experience about being black, please do not eagerly bring up examples from your own life. Don't say 'It's just like when I...' You have suffered. Everyone in the world has suffered. But you have not suffered precisely because you are an American Black. Don't be quick to find alternative explanations for what happened. Don't say 'Oh, it's not really race, it's class. Oh, it's not race, it's gender. Oh, it's not race, it's the cookie monster.' You see, American Blacks actually don't WANT it to be race. They would rather not have racist shit happen. So maybe when they say something is about race, it's maybe because it actually is? Don't say 'I'm color-blind,' because if you are color-blind, then you need to see a doctor and it means that when a black man is shown on TV as a crime suspect in your neighborhood, all you see is a blurry purplish-grayish-creamish figure. Don't say 'We're tired of talking about race' or 'The only race is the human race.' American Blacks, too, are tired of talking about race. They wish they didn't have to. But shit keeps happening. (...)

So after this listing of don'ts, what's the do? I'm not sure. Try listening, maybe. Hear what is being said. And remember that it's not about you. American Blacks are not telling you that you are to blame. They are just telling you what is. If you don't understand, ask questions. If you're uncomfortable about asking questions, say you are uncomfortable about asking questions and then ask anyway. It's easy to tell when a question is coming from a good place. Then listen some more. Sometimes people just want to feel heard. Here's to possibilities of friendship and connection and understanding" (Adichie, 2013, pp. 326-328).

HOOR WAT ER GEZEGD WORDT

In de prachtige roman *Amerikanah* (ook een van mijn favorieten!) wordt Adichie's hoofdpersoon Ifemelu een beroemd blogger over raciale kwesties. Ik eindig dit essay graag met fragmenten uit een van haar posts:

"Beste Amerikaanse niet-zwarte, als een Amerikaanse zwarte jou een ervaring over zijn zwart-zijn vertelt, kom dan alsjeblieft niet onmiddellijk met voorbeelden uit je eigen leven. Zeg niet: 'Dat is net als toen ik...' Je hebt het moeilijk gehad. Iedereen op de wereld heeft het moeilijk gehad, maar je had het niet moeilijk omdat je een Amerikaanse zwarte bent. Ga niet onmiddellijk alternatieve verklaringen zoeken voor het gebeurde. Zeg niet: 'O, maar eigenlijk gaat het niet om ras, maar om klasse. O, het gaat niet om ras, maar om geslacht. O, het gaat niet om ras, maar om het koekiemonster'. Want je moet begrijpen dat Amerikaanse zwarten eigenlijk niet willen dat het om ras gaat. Ze hebben liever niet dat die racistische shit gebeurt. (...) Zeg niet: 'Ik ben kleurenblind,' want als je kleurenblind bent, moet je naar een dokter (...). Zeg niet: 'We zijn het beu om over ras te praten' of 'Het enige ras is het menselijk ras.' Amerikaanse zwarten zijn het ook beu om over ras te praten. Zij zouden het liever niet willen hoeven. Maar er blijven klotedingen gebeuren. (...)

Wat mag wel na deze hele lijst van wat niet mag? Ik weet het niet. Misschien moet je proberen te luisteren. Horen wat er gezegd wordt. En niet vergeten dat het niet om jou gaat. Amerikaanse zwarten zeggen niet dat het jouw schuld is. Ze zeggen alleen maar wat er aan de hand is. Begrijp je het niet, stel dan vragen. Als je het moeilijk vindt om vragen te stellen, zeg dan dat je het moeilijk vindt om vragen te stellen en stel ze dan toch. Het is gemakkelijk te weten wanneer een vraag eerlijk is. En luister verder. Soms willen mensen gewoon het gevoel hebben dat er naar hen wordt geluisterd. Ik proost op mogelijkheden tot vriendschap en aansluiting en begrip" (Adichie, 2016, pp. 348-351).

REFERENCES / VERWIJZINGEN

- Adichie, C. N. (2013). *Americanah*. New York Toronto: Alfred A. Knopf.
- Adichie, C. N. (2016). *Amerikanah*. Amsterdam / Antwerpen: De Bezige Bij.
- Afriyie, J. (2017, April 23). 'Racisme los je niet op met wit privilege'. *Het Parool*. Opgeroepen op Mei 5, 2017, van <http://www.parool.nl/opinie/-racisme-los-je-niet-op-met-wit-privilege-a4490075/>
- Amico, R. P. (2017). *Exploring white Privilege*. New York and London: Routledge.
- Appiah, K. A. (2006). *Cosmopolitanism. Ethics in a World of Strangers*. London: Allen Lane.
- Apple, M. (2014). *Official Knowledge. Democratic Education in a conservative Age* (3th ed.). New York and London: Routledge.
- Arendt, H. (1978). *The Life of the Mind. One-Volume Edition*. San Diego New York London: Harcourt Brace Jovanovich, Publishers.
- Baldwin, J. (2017). *I am not your Negro*. New York: Vintage International.
- Banks, J. A. (1993). The Canon Debate, Knowledge Construction, and Multicultural Education. *Educational Researcher*, 22(5), 4-14.
- Coates, T.-N. (2015a). *Between the World and Me*. New York: Spiegel & Grau.
- Coates, T.-N. (2015b). *Tussen de Wereld en mij*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Ellison, R. (1982). *Invisible Man* (Special 30th Anniversary Edition with an Introduction by the Author ed.). New York: Random House.
- Ellison, R. (2017). *Onzichtbare Man*. Amsterdam / Antwerpen: L.J. Veen Klassiek.
- Feagin, J. R. (2017). Foreword. In R. P. Amico, *Exploring white Privilege*. (pp. xi-xx). New York and London: Routledge.
- Gadamer, H.-G. (2004). *Truth and Method* (Second, revised edition ed.). (J. Weinsheimer, & D. Marshall, Trans.) London New York: Continuum.
- Galidi Al, R. (2016). *Hoe ik talent voor het leven kreeg*. Amsterdam: Uitgeverij Jurgen Maas.
- Hopps, W. (1997). *Kienholz Retrospektive. Edward und Nancy Reddin Kienholz*. München - New York: Prestel-Verlag.
- Jackson, J., Baalen van, H., Corton, E., & Vuijsje, R. (2010, Februari 5). MTV Coolpolitics 'Hyphen-Nation'. (F. Tabarki, Interviewer)
- Kienholz, E. (1992). [Letter to Peter Goulds]. In E. Kienholz, & N. Kienholz, *"The Merry-Go-World or Begat by Chance and the Wonder of Horse Trigger". [Catalogue to the Exhibition]* (pp. 4-28). Venice, California: L.A. Louver.
- Leijgraaf, M. (2014a). *Voor wie durft... Diversiteit & Kritisch Burgerschap. Lectorale Afscheidsrede*. Amsterdam: Hogeschool iPabo.
- Leijgraaf, M. (2014b). Educating for a socially just Future: Making heard the Voices of the Oppressed. In ATEE 2013 Annual Conference Proceedings, *Educating for the Future* (pp. 62-72). Brussels: ATEE.
- Leijgraaf, M. (2016). What we talk about when we talk about Citizenship. Why Citizenship Education has to be critical. In ATEE Proceedings 41st Annual Conference, *Educating the best Teachers: A Challenge for Teacher Education* (pp. 55-62). Brussels: ATEE.
- McIntosh, P. (1988). *White Privilege and male Privilege: A personal Account of Coming to see Correspondences through Work in women's Studies*. Wellesley, MA: Wellesley College, Center for Research on Women. Opgeroepen op April 4, 2017, van http://www.ehcounseling.com/materials/WHITE_PRIVILEGE_MALE_04-02-2003.pdf
- Nzume, A. (2017). *Hallo witte mensen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Parks, G. (2012). *A Harlem Family 1967*. Göttingen: Steidl.
- Parks, G., & Ellison, R. (2016). *Invisible Man*. Göttingen: Steidl.

This essay is published in honor of the 50th birthday of the author. The print run is 50 numbered copies.

Dit is een uitgave bij gelegenheid van de 50^e verjaardag van de auteur. De oplage bedraagt 50 genummerde exemplaren.

© Monique Leijgraaf

Many thanks to / Veel dank aan:
Hans & Jenelle

This is number / dit is nummer:

COS Publishing House / Uitgeverij Cos
Korfoedreef 101 Utrecht
(formerly / voorheen: Rademarkt 9a Groningen)
2017